

MOTIV (OVČÍ A) PASTÝŘE V MATOUŠOVĚ EVANGELIU

Jiří Mrázek

THE MOTIF OF (SHEEP AND) SHEPHERD IN THE GOSPEL OF MATTHEW

At the very beginning of his narrative (Mt 2,6) Matthew knowingly and deliberately creates the expectation that Jesus will fulfil the role of royal Shepherd of his own people. However, this fulfilment remains in the background during most of the story and returns at the very end of the narrative (Mt 26,31) to come true in a paradoxical way: Jesus becomes the shepherd who is struck according to Zech 13,7. So Matthew rouses an expectation at the very beginning only to turn it surprisingly upside down at the end and to make the reader think in what way the „beaten shepherd“ did or did not fulfil the expectation of a Shepherd – Leader of the people. This intention is supported by the fact that the role of shepherds is with unexpected decisiveness denied to the disciples (Mt 10 and 18). This is done directly and obviously so that a reader must be surprised by the refusal of the disciples' shepherd role. The author does not want to put forward the motif of the shepherd as the clue to the whole gospel. Nevertheless, he insists that Matthew works with this motif in a well considered way and uses it as a remarkable element in his narrative strategy.

Dovolte nejprve vysvětlující poznámku, jak jsem k tomuto tématu přišel. Psal jsem práci o podobenstvích v Matoušově evangeliu a při exegezi desáté kapitoly mě zaujalo, jak *promyšleně* si tam evangelista s motivem pastýře hraje. Protože jinak než promyšlenou hrou je jeho počínání těžko nazvat. Opakovaně nabízí učedníkům roli pastýře – pastýře, který je poslán ke ztraceným ovčím – aby jim vždy na poslední chvíli tuto roli vzal a vyhradil ji někomu jinému. O něco později – vlastně o mnoho později, když jsem se dostal až k exegezi pašijního příběhu - jsem přemýšlel, proč právě v pašijním příběhu není žádné velké, výpravné podobenství. Není to proto, že by na podobenství už nebyl čas: Při Pomazání v Betanii, během Poslední večeře, nebo ještě i při cestě do Getsemanské zahrady – tam všude bylo dost místa na to, aby nějaké vysvětlující nebo třeba i zneklidňující, polemické podobenství mohlo zaznít. A není tomu tak, že by se do této souvislosti žádné nehodilo: například podobenství o zlých vinařích by právě zde promluvilo velmi naléhavě. Nakonec jsem pochopil, že *namísto* velkého podobenství zazní v pašijích metafora o zbitém pastýři, převzatá z proroctví Zachariášova. A že tato metafora, aplikovaná na Ježíšův příběh, je mnohem drsnější a syrovější než celé Podobenství o vinařích a všechny tři Předpovědi utrpení dohromady.

Kupříkladu evangelista Jan, který umí zachovat noblesu a eleganci za všech okolností, nechá Ježíše promlouvat o dobrém pastýři, který položí svůj život za stádo (Jan 10). Evangelista Matouš to v syrovém šerosvitu pašijní noci líčí tak, že pastýř pokládá svůj život za ovce, které nemá. Protože už se dávno rozutekly. Absurdní, opuštěný pastýř bez ovcí pokládá život za neexistující stádo – a ztracené ovce bez pastýře marně čekají, kdy si je pastýř přijde najít a naložit na svá ramena, protože pastýře už si mezitím našel někdo jiný, koho až k němu dovedla ztracená třináctá ovce. A to je situace krátce před úsvitem velkého pátku. Na tomto místě jsem pochopil, že výrok *Budu bít pastýře a rozprchnou se ovce stáda*, že tento výrok o *zbitém pastýři a rozprchlých ovcích* je více než jenom hořkým povzdechem zrazovaného Ježíše. Že k tomuto „finálnímu“ obrazu pastýře se sbíhají nitky z celého evangelia.

Tyto nitky teď budeme sledovat. A jako disciplinovaní čtenáři knihy začneme od začátku. První výrok o pastýři najdeme v Mt 2,6:

*A ty Betléme v zemi judské,
zdaleka nejsi nejmenší mezi knížaty judskými,
neboť z tebe vyjde vévoda,
který bude pastýřem mého lidu, Izraele.*

Toto mesiášské zaslíbení nám kreslí tradiční obraz davidovského krále jako pastýře svého lidu. A tento obraz – zdá se – si evangelista od samého počátku nárokuje pro Ježíše. Předpověď sama ovšem zazní za velmi zvláštních okolností, a také její znění je poněkud nesamozřejmé: mudrci od východu přicházejí do Jeruzaléma, vedeni hvězdou právě narozeného krále. Hvězda, která hned příští den (příští noc) bude navigovat tak přesně, že podle ní mohou určit dokonce i správný chlév, tato hvězda je tentokrát vedla tak neurčitě, že popletli i město. I zarmoutil se Herodes, když přišli, a všecken Jeruzalém s ním, a nechal si polohu mesiášova rodiště určit od velekněží a zákoníků. Velekněží a zákoníci se rozpomenou na proročká slova o Betlému judském a jeho slavném synu, který se stane pastýřem Izraele.

O *věrohodnosti* velekněží a zákoníků, o jejich případné loyaltě Herodovi tady, na počátku vyprávění, ještě nic nevíme. O věrohodnosti Heroda jako zadavatele se vzápětí dozvídáme jen to nejhorší. Ani předpověď sama by tedy nemusela být směrodatná. Mohla by to být případně i *falešná* (záměrně zavádějící) předpověď a falešné (nebo mylné) očekávání.

Jeho *první* část se však naplňuje už vzápětí: hledaný je skutečně nalezen v Betlémě. Arciže naleznou ho tam jenom ti, kteří ho s upřímným úmyslem hledali. Zatímco Herodes ho už nezastihne. Už to je docela zajímavá myšlenka, kterou nám evangelista sděluje mezi řádky. Nicméně zůstaňme

u toho, že první část předpovědi se naplnila – očekáváme tedy právem, že postupně se naplní i její zbytek a Ježíš se stane královským pastýřem celého lidu. V úplně *nejbližším* horizontu se ovšem brutálně naplní předpověď zcela jiná: o hlase, který je slyšet v Ráma, a Ráchel, plačící nad vražděnými neviňátky (Mt 2,16–18). Skoro se vnucuje myšlenka, že na konci, v pašijích, se Matouš vrací nejenom k onomu zaslíbenému pastýři, ale tak trochu i k vraždění neviňátek. A třeba i tak, že nakonec tomu mordování stejně neunikl. Jako ten, kdo se narodí pro šibenici...

Nyní ale to nejdůležitější: nakolik *je* tato spojovací nitka mezi pastýřem na začátku a pastýřem na konci pro Matouše skutečně důležitá, se ukazuje na tom, jakou práci mu dalo ji vytvořit. Velekněží a zákoníci citují Micheáše (Mi 5,2 = Mt 2,6) kvůli zmínce o Betlému Efrata, z kterého vzejde Zaslíbený. Ale slova o pastýři se sem nedostala jen pouhou setrvačností, v rámci tohoto citátu. Protože slova o pastýři v tom citátu vůbec nejsou! A Matouš ho musel zkompileovat (někdo by možná řekl *zfalšovat*) pomocí 2 S 5,2 (kde zase nestojí nic o Betlému, ale je tam Vévoda – pastýř svého lidu). Matouš *se značným úsilím* vytvořil na samém začátku tradiční obraz pastýře, ačkoliv se tento obraz v průběhu vyprávění takřka vytratí – aby se na konci vrátil úplně jinak, téměř na hlavu postavený.

Postupme nyní o krok dále. Následující pasáže: o Janu Křtiteli, o Pokušení na poušti a Povolání prvních učedníků... ty všechny s motivem pastýře a ovcí vůbec nepracují. Učedníky si Ježíš nepovolává za pastýře, ale výhradně jako *rybáře* lidí. Nejsou v pozici pastýřů, kteří by pečovali o svěřené ovce, ale nanejvýš (řečeno s klasikem:) „těch, kteří chytají v žitě“.

Následuje Kázání na hoře (Mt 5–7), kde v celé Ježíšově řeči nepadne o pastýři ani slova. Jen v samém závěru, v Mt 7,15 varuje před *vlky*, kteří se převlékají za ovce a přicházejí v rouše ovčím. Jen velmi nepřímou lze z toho dovodit, že společenství je tu *vlastně* přirovnáno k ovčím, a do jejich stáda právě infiltrují vlci. Jen velmi vzdáleně je s touto myšlenkou společenství jako ovcí spojena možnost, že by snad někde mohli mít nějakého pastýře. Ale tato implicitnost velmi dobře odpovídá celému Kázání na hoře, ve kterém *jakoukoliv* christologii najdeme jenom velmi implicitně a v náznacích.

Mnohem napínavější začíná být situace až na přelomu deváté a desáté kapitoly. Ježíš tam lituje zástupy, že jsou jako ovce bez pastýře:

Když viděl zástupy, bylo mu jich líto, protože byli vysílení a skleslí jako ovce bez pastýře. Tehdy řekl svým učedníkům: „Žeň je velká, dělníků málo.“ (Mt 9,36n)

V reakci na to (neboť tak to aspoň čtenář *musí* vnímat, že v bezprostřední reakci na zástupy jako ovce bez pastýře) Ježíš ustanoví svých Dvanáct a hned je posílá zvěstovat. Tento dojem, že je posílá v roli pastýřů, ještě zesílí sedmým veršem, kde říká:

*(na cestu k pohanům nechodte,) jděte raději ke ztraceným ovce
izraelským.*

Pak následují instrukce, jak se chovat, jak se *nevybavovat* na cestu, co dělat, ale když už čekáme přímé oslovení: *Hle, já vás posílám jako pastýře ovce*, tak místo toho docela nečekaně řekne:

Hle, já vás posílám jako ovce. A sice jako ovce mezi vlky.

Poslání pastýřů je učedníkům (v této chvíli už nečekaně) upřeno a oni se musí spokojit s tím, že nejsou ničím nadřazeni ovce, ke kterým jdou. Dokonce je zde použita (a převrácena) právě ta metafora, kterou jsme potkali už na konci kázání na hoře; jen místo vlků mezi ovce teď mají infiltrovat ovce mezi vlky.

Zdůrazňují: není tomu tak, že by se Matouš představě učedníků jako pastýřů vyhýbal. Nevyhýbá se jí. On ji *záměrně navozuje*, aby ji vzápětí razantně vyvrátil. Proč vlastně, na to si budeme muset ještě chvíli počkat.

Opět, podobně jako v Mt 25,6, můžeme sledovat, že Matouš si dal zvláštní práci, aby představu ovce a pastýře navodil. Lítost nad zástupy, které jsou jako ovce bez pastýře, zná z ježíšovské tradice už Marek, ale ten ji uvádí ve spojitosti s Nasycením zástupů (Mk 6,34): Ježíšovi tam bylo líto zástupů, které za ním vyšly na pusté místo, a začal je učit. A potom je i nasytí. V Markovi jsou to ovce bez pastýře, ke kterým se obrací se svou „pastýřskou“ aktivitou sám Ježíš. Učí, tedy orientuje zmatené stádo, které bylo bez vůdců, a posléze je i sytí.

V Matoušovi reaguje na zmatené ovce tím (nebo zdánlivě tím), že instruuje a vysílá učedníky. Ale potom se najednou ukáže, že učedníci jsou *také jenom* ovce, a pastýř... o pastýři tu vlastně není řeč. Jenom od Mt 10,16 začne diskurs nápadně připomínat pašijní příběh. Tedy: řeč, která reaguje na ovce bez pastýřů, začne ve svém závěru připomínat příběh o zbitém pastýři bez ovce. Ale nijak sugestivně a v tomto momentu ne více než jako nejasnou anticipaci toho, k čemu se čtenář ještě nedostal.

Ve 12. kapitole, to znamená v té části vyprávění, kde začínají převažovat (a houstnout) reakce *na* Ježíše, najdeme spor o tom, zda je dovoleno uzdravovat v sobotu, a Ježíš se v ní přirovnává k člověku, který zachraňuje ovci:

On jim řekl: „Kdyby někdo z vás měl jedinou ovečku, a ona by mu v sobotu spadla do jámy, neuchopil by ji a nevytáhl?“ (Mt 12,11)

Opět to není řečeno naplno. Ale přirovnává se k někomu, kdo by mohl být pastýř; kdo má co do činění s ovce (nebo alespoň jednou ovci); a kdo je případně zachraňuje. Shodou okolností se v závěru této perikopy farizeové domlouvají, jak by tohoto člověka zahubili.

V celé 13. kapitole, v kázání na břehu moře, nenajdeme o pastýři (ale ani o ovcích) jedinou zmínku. To je tím zvláštnější, že tato řeč je po mnoha stránkách centrální. Ale převažuje v ní téma Božího království. Soteriologie (spíše obecněji podaná) v ní převažuje nad konkrétnější christologií.

V 15. kapitole, v příběhu kananejské ženy se znovu objeví věta o poslání ke ztraceným ovčím izraelským (Mt 15,24). Opět tu není řeč přímo o pastýři, nýbrž jakoby opisem o někom, kdo je *poslán* k ovčím. Ale tentokrát je tím poslaným sám Ježíš. Potom se ovšem obraz rychle změní a místo ovcí se pojednává vztah štěňat a dětí.

Hojnější výskyt ovcí je až v 18. kapitole, v řeči, kterou pronáší Ježíš jenom k učedníkům, a která bývá tradičně nazývána Řád společenství (nebo Řád společného života). Je to název poněkud ironický, i když tak zřejmě nebyl původně zamýšlen. Ale typické pro tuto řeč je právě to, většinu řádů bourá. Zejména tam, ke by šlo o vnitřní hierarchii v církvi. Otázkou po hierarchii vlastně učedníci tuto řeč přímo otvírají:

V tu hodinu přišli učedníci k Ježíšovi s otázkou: „Kdo je vlastně největší v království nebeském?“ (Mt 18,1)

Ježíš je v odpovědi všechny srovná do postavení dítěte. A v tomto duchu pokračuje celá řeč. V Mt 18,10 provede totéž andělům:

Mějte se na pozoru, abyste nepohrdali ani jedním z těchto maličkých. Pravím vám, že jejich andělé v nebi neustále hledí na tvář mého nebeského Otce.

Ne každá dogmatika a ne každá angelologie v ní počítá s osobními anděly strážnými; ale *pokud* je zná, tak patří k nejnižšímu řádu, k nejnižšímu okruhu andělů – zatímco jenom ti nejvyšší arch-andělé mohou hledět na Boží trůn. *Tady* andělé maličkých hledí na Boží tvář. To znamená, že buď je celá andělská hierarchie naruby (vzhůru nohama kvůli maličkým), anebo jsou na tom archandělé nanejvýš stejně jako andělé maličkých (a mohou být ještě rádi). Dokonce archandělé jsou v Božím království jen v postavení dětí. (Je zajímavé, že *takové* anarchie tam nahoře se zalekl i EKUMENICKÝ PŘEKLAD, a místo aby *hleděli na Boží tvář* nechá maličké jenom decentně v „Boží blízkosti“).

Po tomto extempore o andělech pokračuje řeč Podobenstvím o ztracené ovci (Mt 18,12–14). V něm *ani jediná* ztracená ovce není méně důležitá

nežli 99 neztracených. Situačně je dokonce důležitější: pro ni se rozjíždí záchranná akce a z jejího návratu je větší radost než z trvalé přítomnosti oněch zbývajících.

Vzápětí za tímto podobenstvím následuje rada, jak hledat pobloudilého bratra. Jakoby v *intenci* podobenství:

15 Když tvůj bratr zhřeší, jdi a pokárej ho mezi čtyřma očima; dá-li si říci, získal jsi svého bratra. 16 Nedá-li si říci, přiber k sobě ještě jednoho nebo dva, aby ústy dvou nebo tří svědků byla potvrzena každá výpověď'. 17 Jestliže ani potom neuposlechne, oznam to církvi; jestliže však neuposlechne ani církev, ať je ti jako pohan nebo celník.

Při pozorném čtení zjistíme, že i zde (nebo snad právě zde) pokračuje pozoruhodné potlačení hierarchických prvků. Když tvůj bratr zhřeší – nečteme zde: jdi a oznam to svému presbyteru nebo biskupovi, ani *pastýřské* radě. Když pobloudí tvůj bratr, jdi za ním ty – kdokoliv. A samozřejmě by se hodilo přeložit spíš *přesvědč ho než kárej* (ELEGXON). Když na jednoho nedá, přiber si na pomoc – ne presbytera nebo faráře, ale znovu je tady: *kohokoliv*. Pokud ho nepřesvědčí ani ústa dvou svědků – tak už to řeší rovnou celá EKKLÉSIA.

Pod dojmem předchozího podobenství máme chápat celou tuto činnost jako *hledání a přivádění zpátky* a následnou větší *radost* z toho jednoho navrátilce než z 99 slušných, kteří nikdy nikam nezabloudili. A tedy nikoli napomínání s následnou exkomunikací. Přesto je zajímavé, jak je tady potlačena jakákoliv instituce: kdokoliv – žádný zvláštní k tomu určený pastýř. A když nestačí jeden-kdokoli, tak tedy všichni.

Vrátíme-li se nyní k podobenství o ztracené ovci, je přirozené, že v tom, kdo jde za ztracenou ovci, vidíme pastýře. Ale Matouš se tomu slovu vyhne ještě i tady. Dokonce úvod podobenství poněkud odosobní. Oproti Lukášovu sugestivnímu *Kdokoli z vás (by měl 100 ovcí)* – je u Matouše jenom *Má-li někdo...* (doslova: *stane-li se nějakému člověku, že se zatoulá ovce...*)

Průběžně shrnuji: podobně jako v desáté kapitole zde Ježíš mluví především k učedníkům. Podobně jako v desáté kapitole zde hrají velkou roli ovce. A role pastýře je téměř na dosah. A podobně jako v desáté se nakonec ukáže být *z dosahu*. *Nakonec* byli učedníci vysláni jen jako ovce mezi ovci (dokonce mezi vlky). *Nakonec* je napomínající bratr jen jednou ovci mezi ovci, stejně tak jako bratr pobloudilý. *Nakonec* zůstane pastýř v obou případech nepojmenován. Ale začíná se rýsovat.

Cestou do Jeruzaléma pastýřský motiv opět nenajdeme. A co je zvláštní: v Jeruzalémě také ne, ačkoliv Ezechielovský motiv nepravých pastýřů by se hodil přinejmenším stejně dobře jako zlí vinaři.

Pastýře najdeme znovu až v Podobenství o posledním soudu (Mt 25,31 až 46), tedy v úplně posledním textu před pašijemi. A tady, v předvečer pašijí, už najednou najdeme opět naprosto tradiční obraz Pastýře Krále a Soudce v jedné osobě:

³¹ *Až přijde Syn člověka ve své slávě a všichni andělé s ním, posadí se na trůnu své slávy; ³² a budou před něho shromážděny všechny národy. I oddělí jeden od druhých, jako p a s t ý ř odděluje ovce od kozlů, ³³ ovce postaví po pravici a kozly po levici. ³⁴ Tehdy řekne k r á l t ě m po pravici... atd.*

Tedy pro změnu jev synoptické apokalypsy: tradiční danielovský Syn člověka – jako Soudce při posledním soudu a jako Král; a tentokrát i volně spojen s představou Pastýře. Podobenství samo se vzápětí dostane do zcela jiných poloh, všední každodennosti. Ale to v této souvislosti nemusíme probírat. Stejně tak to, že je obraz pastýře jako spravedlivého *soudce*, soudcovská role pastýře charakteristická spíše pro Chamurapiho zákoník než pro Starý zákon. Nám postačí, že je zde obraz Pastýře v jedné ze svých tradičních, slavných a pravomocí vybavených podob. Tentokrát řekněme *pastýř apokalyptiků*.

A podobně jako od pastýře mudrců, který se narodí v Betlémě judském, i od tohoto pastýře apokalyptiků vedou přímé nitky až do pašijí.

Ze Syna člověka, který je soudcem světa, se v Ježíšově podání stane Syn člověka, který musí být odsouzen a zabit. Soudce, který se nechá odsoudit. Není náhodou, že všechny předpovědi utrpení používají právě termín syn člověka. A z pastýře, před kterým defilují stáda jako na vojenské přehlídce, se stává pastýř zbitý, kterému všechny ovce utekly.

Dostáváme se do finále: (Mt 26,30)

³⁰ *Potom zazpívali chvalozpěv a vyšli na Olivovou horu. ³¹ Tu jim Ježíš řekl: „Vy všichni ode mne této noci odpadnete, neboť jest psáno: .Budu bít pastýře a rozprchnou se ovce stáda.‘ ³² Po mém vzkříšení však vás předejdu do Galileje.“*

Opět zde máme metaforu ovcí, tentokrát v konvenčním vztahu *pastýř a ovce*. Pastýř je výslovně jmenován a (snad nejvýslovněji) vztažen na Ježíše. Tentokrát ovšem je to *pastýř*, jehož role je značně nekonvenční, navzdory tomu, že výrok je – obdobně jako na počátku evangelia – starozákonním citátem. Podobně jako v Mt 10 je metafora založena na tom, že v konvenčním spojení se jakoby vyměnily role. V 10. kapitole to bylo konvenční spojení ovce a vlci, kde ovce najednou nečekaně začnou infiltrovat do *vlčího* stáda. Přesněji: ovce jdou mezi ovce, které se vůči nim stávají vlky. Zde na konci je to pastýř, který by měl chránit ovce, ale místo toho je sám bezbranný a bitý.

O šerosvitu této scény jsme hovořili na počátku. Ježíš podle Matoušova přesvědčení přece jen *naplnil* ono očekávání pastýře, který vzejde z Betléma Judova. Jenomže *svým* způsobem a podle jiného starozákonního předobrazu. A *doplnil* počet těch, pro které pláče Ráchel. Mezi pastýřem z první starozákonní předpovědi – a pastýřem z této poslední se odehrává napětí celého Matoušova příběhu.

Můžeme diskutovat o tom, zda v onom bití pastýře, zatímco utíkají ovce, *je* nebo *není* vyjádřena zástupnost. Nebo jen opuštěnost. Jisto je, že tím příběh *nekončí*. A stejně tak i metafora pastýře má svoje nenápadné, neokázalé pokračování ve slově PROAXÓ (Mt 26,32) – budu vás *předcházet* domů, do Galileje. Tak jako pastýř předchází (PROAGEIN) před svými ovceci.

Shrnuji: Evangelista Matouš na samém začátku vyprávění (Mt 2,6) zcela vědomě a záměrně vytvoří očekávání, že Ježíš naplní roli královského Pastýře vlastního lidu. Toto naplnění či naplňování však po většinu příběhu zůstává zasunuto do pozadí, aby se na samém konci vyprávění (Mt 26,31) vrátilo a naplnilo paradoxním způsobem: Ježíš se stane zbitým pastýřem podle Za 13,7. Matouš na samém začátku příběhu vzbudí očekávání, aby je na jeho konci překvapivě postavil na hlavu, a donutí čtenáře uvažovat, jakým způsobem „zbitý pastýř“ naplnil nebo nenaplnil očekávání Pastýře-Vůdce lidu. Tomuto záměru odpovídá i skutečnost, že roli pastýře s nečekanou rozhodností upírá učedníkům (Mt 10 a 18). Nečiní tak nenápadně ani oklikou, nýbrž tak, že kontinuální čtenář musí být zapovězením pastýřské role učedníkům zaskočen. Netvrdím, že je pastýřský motiv klíčem k celému evangeliu. Tvrdím jen, že s ním evangelista Matouš promyšleně pracuje a že jej pozoruhodně zakomponoval do své vypravěčské strategie.

Prosloveno jako habilitační přednáška na ETF v březnu 2001.